

# De Heraut

van de

## Gereformeerde Kerken in Nederland.

Het auteursrecht van den inhoud van dit blad wordt verzekerd overeenkomstig de wet van 28 Juni 1881 (Staatsblad N°. 124).

Zondag 18 Juli 1897. N°. 1021.

Dit blad wordt geregeld des Vrijdags aan de geabonneerden verzonden. Bijdragen van medewerkers, ingezonden stukken en alles wat verder den inhoud van dit blad betreft, te adresseren aan de REDACTIE. Abonnementen en Advertenties aan den Uitgever J. A. WORMSER, Bureau N. Z. Voorburgwal 44, te Amsterdam. Inzendingen die later dan Dinsdag 's namiddags te 12 uren worden ontvangen kunnen voor het nummer van die week niet meer in aanmerking komen.

Abonnementsprijs: franco aan huis, per drie maanden f 1.20. Afzonderlijke nummers aan het Bureau 10 Cent. Abonnementen worden aangenomen door alle Boekhandelaars, Postdirecteuren enz. en aan het Bureau te Amsterdam. Advertenties van 1 tot 6 regels 90 Cent; voor elken regel meer 15 Cent. Aanvragen en vermelding van leidegaven en Verlagen van Vereenigingen 10 Ct. p. regel.

### Van de gemeene Gratie.

DERDE REEKS.

XVI.

Maar toch, o mensch, wie zijt gij, die tegen God antwoordt? Zal ook het maatsel tot dengene, die het gemaakt heeft, zeggen: Waarom hebt gij mij alsoo gemaakt? Rom. 9: 20.

We achten, dat het ons metterdaad gelukt is, door onze drie voorafgaande opstellen de »gemeene gratie» in haar organisch verband met het overige lichaam der Dogmatiek te doen uitkomen. Tot dusver was het in veler schatting meer een op zichzelf staande Dogmatiek, en dan de »gemeene gratie» of algemeene genade die er zoo bij kwam. Een aanhangsel, een toevoegsel, een óók niet te vergeten genade, maar buiten samenhang met het overige genadebestel. Thans echter kwam dit heel anders te staan. Vloet alles uit het Besluit Gods voort, welnu, dan moest ook aan die »gemeene gratie» haar plek en plaats in dat Besluit aangewezen. Zoo vloet ze met de particuliere genade, als eigen, maar toch even frische, heldere beek van de bergen van Gods heiligheid naar de vlakke dezes aardschen levens neder. Doch zelfs dit was ons niet genoeg. In het altoos ééne Besluit, plegen we toch het Besluit der Voorverordening af te zonderen en op zichzelf te nemen, en zoodra de Voorbeschikking is afgezonderd, hangt aan haar de finale van het Heelal, de eendelijke glorie onzes Gods, en in die glorie dan tevens de zaligheid en de heerlijkheid van al zijn gunstvolk. Al gaf men derhalve toe, dat de »gemeene gratie» uit het *generale* Besluit vloet, toch bleef ze nog buiten de poorte omdolen, zoolang haar niet ook in het Besluit der Voorverordening haar »eigen noodzakelijke plaats» was aangewezen. Het dualisme hield dan aan. Alleen wat particuliere genade was, raakte dan de heiligheden Gods, en wat er van de verdere schepping werd, of ook met de Heidenen en de verworpenen op aarde gebeurde, lag er buiten, werd bijzaak, en boeide ternaauwernood onze aandacht.

Thans daarentegen is aangetoond, hoe de »gemeene gratie» in de Voorbeschikking zelf ligt ingevlochten. En dat niet als een onbehuide, aan wie een noodplaatsje onder het dak der particuliere genade wordt ingeruimd; maar als in die Voorverordening een onmisbare schakel, er volstrekt onafscheidelijk van, en ééne noodzakelijk als eigen huisgenoot op te nemen, te erkennen en te waardeeren bestaandeel. Zelfs weigerden we voor haar de altoos eenigzins vernederende rol te aanvaarden, als deed ze slechts dienst onder de vele middelen, die tot de zaligheid der uitverkorenen moeten saamwerken. Heel die voorstelling verwerpen we. Ten opzichte van de *zelfverheerlijking* Gods komt alles, zonder onderscheid, als middel te staan. Ook de Vleeschwording. Ook de Opstanding van Christus. Ook zijn Verlossingswerk. En zoo dus ook de »gemeene gratie». Maar dit is dan ook heel iets anders. Aan de *zelfverheerlijking* van den Drieënnigen God wordt al wat leeft of adem heeft, in gansch de schepping dienstbaar gesteld; maar dit juist gaat zeer verre uit boven de beperkte gedachte, alsof het ééne schepsel slechts dienstbaar gesteld werd aan de volinding van het andere schepsel. En onder dit opzicht nu bleek ons ook dit van de »gemeene gratie», dat ze te verstaan is onder het hoogste gezichtspunt van de glorie die God voor zichzelf zoekt.

Het verschil tusschen deze en de gemeene voorstelling verstaat men het best, als men het oor te luisteren legt in die uitmidelpuntige kringen, die scherp en kras uit de Verkiezing leven, maar niet dan nadat ze de Verkiezing uit het geheel van Gods raadsplan hebben losgemaakt. In die kringen toch heeft de belijdenis der Uitverkiezing vaak de uitwerking, dat ze het menschelijk hart niet teeder en klein maakt, maar verheft en tegelijk vereelt. De uitverkorene in zulke kringen wandelt dan om met zeer hooge gedachten van eigen treffelijkheid, niet om wat in hem zelf is, maar om de gunste zijns Gods die op hem rust. En voorts beschouwt hij nu het overige mensdom als volstrekt bijkomstig, slechts komende om te vergaan, en geen anderen dienst doende, dan om hem te dienen. Geliefd is dan het beeld van het kaf en het koren. Om het koren, niet om het kaf is het te doen. De verkorenen nu zijn het koren, maar opdat het koren er komen zou, moest eerst het kaf zich aan spriet en halm ontwikkelen.

Doch is het koren eenmaal uitgedorcht, dan heeft het kaf uitgediend, en nut tot niets dan om op het vuur geworpen te worden. En zoo is het zelfs voorgekomen, dat kinderen van hun ongeloovigen vader of van hun ongeloovige moeder dorsten zeggen: »Ze zijn mijn kaf geweest, om mij als koren te doen uitkomen, maar verder is er niets aan.» Leg daarnaast nu Paulus' ontzettende taal eens: »Ik wenschte wel van Christus verbanen te zijn, voor mijn broederen naar het vleesch», en zoek zelf het woord, waarmee ze zulk een zondige taal der geestelijke zelfverheffing brandmerken zult. En toch mist ge het recht, om de zondigen daarover hard te vallen. Immers zij deden niets anders dan de juiste en zuivere gevolgtrekking opmaken, uit wat ge hun zelf geleerd hadt. Is het toch waar, dat al wat buiten de particuliere genade staat slechts dienst doet, om als middel de zaligheid der uitverkorenen te verzekeren, op wat grond zult ge hun dan het recht betwisten, deze voorstelling ook op hen zelven toe te passen?

Ziet ge daarentegen de fout van deze voorstelling in, en erkent ge dat ook de schepping, en ook de gemeene gratie, aan de *zelfverheerlijking* Gods dienstbaar zijn gesteld, dan zou zoo hooneende gedachte nooit in zulk een kind ten opzichte van zijn vader en moeder hebben kunnen opkomen, en zou zijn ingezien, hoe ook deze verlorenen schepselen Gods zijn, die in het groot en machtig bestel des Heeren HEEREN zijn glorie dienen moeten. God schiep den hemel en de aarde, met al wat er in is, tot zijn glorie. Satan maakte zich op, om aan God die glorie van zijn werk te betwisten. En nu is heel de Voorverordening niets dan de klare, heldere, geheel vrijmachtige en alles volstrekt bepalende uitdrukking van den wil Gods, om dien toelag van Satan niet alleen te verwijderen, maar juist om Satans toelag te gebruiken, teneinde de glorie die Hem uit zijn werk moet toekomen, nog groter te maken. Let er toch wel op, dat de genade niet alleen de breuke herstelt en de wonde heelt, maar de boosheid van Satan en de zonde des menschen als middel aanwendt, om vlak tegen den wil van Satan en den toelag des zondaars in, die boosheid en die zonde zelve als middel aan te wenden, teneinde de zelfverheerlijking Gods op te voeren tot nog *hooger* peil. En dit nu zoo zijnde, mag nog niet en nimmer het schepsel, en dus ook niet de uitverkorene, zichzelf als *doleinde* in de reeks der middelen inschrijven, en zeggen: *Dat is om mij!* Neen, het is nooit om u, maar alles gaat steeds om God, en om God alleen. En zoo ook zijt en bestaat gij, met al het overige, alleen en eeniglijk om *uw* God.

Tot die hoogte van beschouwing trekken we nu ook de »gemeene gratie» op. Zeker, de »gemeene gratie» was onmisbaar voor het optreden van Christus' kerk, zoo onder Oud als Nieuw Verbond. Denk u de »gemeene gratie» geheel weg, en reeds lang voor den Zondvloed zou geheel ons mensche-lijk geslacht niet enkel geheel verwilderd, maar in krankzinnigheid, zelfmoord en algemeene verdierlijking onder zijn gegaan. Zonder de »gemeene gratie» zou Noach met zijn gezin lang voor den Zondvloed uitgemoord zijn geweest, en geen arke ooit op de wateren der behoudenis hebben gedreven. En evenzo kan en moet beleiden, dat noch in de dagen der patriarchen, noch in het land Gosen, noch in Palestina het volk des Heeren had kunnen opkomen en stand houden, indien de volken van rondom niet door de »gemeene gratie» in hun boosheid getemperd waren, maar nog tien en twintig graden onder het zedelijk peil der kanibalen van Nieuw-Guinea of Afrika's binnenlanden waren gezonken geweest. Naar de gewone uitdrukking is het volkomen waar, dat de kerke Gods zonder de »gemeene gratie» geen plek zou gevonden hebben voor het hol van haar voet. En evenzo is het ten volle waar, dat elk uitverkorene in zijn eigen leven bewarende genade van zijn God kent, waardoor de uitgisting der boosheid in hem getemperd, en het ontkiem van allerlei zaden van zonden in zijn hart werd tegengehouden. Een enkel maal moge een Godvergeten booswicht nog vóór zijn sterven tot bekeering komen, maar gemeenlijk is dit de weg des Heeren met zijn verkorenen niet. In den regel treedt de bewarende en voorbereidende genade tusschen beide, die de stuitende gruwelen afsnijdt. En meest hierdoor ontwikkelde zich in de Verbondsgealachten, door der eeuwen loop, edeler zin. En zoo ook geven we in de derde plaats even grif toe, dat zonder de »gemeene gratie» de Vleeschwording van Christus ondenkbaar ware geweest, en ontbroken zou hebben alle voorbereiding die nu in de volheid der tijden juist in de Heidenwereld zoo wonderbaar de uitbreiding van Christus' kerk onder de Heidenen in de hand werkte. Maar al dingen we op geen dezer drie uitwerkingen van de »gemeene gratie» ook maar het minste af, ja, al zijn we bereid, elk dezer drie op het hoogst te verheffen, toch komen we er tegen op, dat men tot deze drie de bedoelingen waarmee God de »gemeene gratie» tweewegbracht, beperke.

Neen, ook in de gemeene gratie zoekt God Almachtig allermeest de zelfverheerlijking zijns naams. In die gemeene gratie op zichzelf, reeds als zoodanig, triomf voor God tegenover Satan, en uitstraling van zijn eigen heerlijkheid. Wat Satan in het paradijs bedoelde, was regelrecht den genadelag aan heel Gods schepping, en den doodlijken steek aan den mensch Gods toe te brengen. Zijn doel was, dat op eenmaal alles in dood en donkerheid zou zijn weggezonden. God zelf had gezegd: Ten dage als gij deze zonde zult doen, zult ge den dood sterven. Welnu, dien dood riep Satan in. Hij stak den dijk door, die den stroom van dood en verderf tegenhield, en verlostigde zich nu reeds in de demonische gedachte, hoe aanstands de vloed van dood en verderf alles vernielde en verwoest zou hebben. Adam moest sterven, Eva moest sterven. En dan zou het uit zijn met het menschelijk geslacht. Er zou geen menschelijk geslacht meer komen. En al wat God zich in zijn scheppingsbesluit had voorgesteld, om in en door dat menschelijk geslacht aan gaven van hart en hoofd en geest uit te brengen, zou onder dien boezen vloed voor eeuwig bedolven zijn. Zóó was Satans toelag. Een absoluut en volstrekt boos opzet. Niet maar om Gode enkele zielen te ontfutselen. Neen, veel stonter, en veel meer, om toen nauwelijks de eerste fundamenteen van het gebouw boven den grond uitstaken, geheel den bouw te verwijderen en onmogelijk te maken. Te maken, dat de Groote Bouwmeester en Kunstenaar beschaamd stond bij de mislukking van zijn eigen werk.

En dit nu is het, wat de gemeene gratie gekerd heeft. De door God ondernomen bouw, is niet gestuit en niet verwijld. De Heere onze God is al die eeuwen lang, Satan ten spijt, met het uit- en volbouwen van zijn oorspronkelijk bestek doorggegaan. In Adam is het menschelijk geslacht niet gesmoord, noch in Eva verstikt, maar het is uit Adam en Eva in een onnooierlijk getal van miljoenen en nogmaals miljoenen voortgekomen. In dat menschelijk geslacht stak zeer zeker de worm, maar zóó dat aan de takken toch de vrucht rijpte, waarin die wormsteek uit zou komen, en dat wel zoo, dat ge in weerwil van dien wormsteek, toch de schoonheid, het gloedrijpe, het geurige van de vrucht bewonderende kondt. In een breede vertakking van allerlei volken en natien, tongen en talen heeft God, met zeer verschillenden graad van ontwikkeling, al de schatten die Hij in ons menschelijk geslacht verborgen had, weten uit te brengen. Onder die natien en volken heeft Hij genieën en heroën verwekt, diepe denkers en kunstenaars, die hetgeen Hij hun schonk, aan het menschelijk geslacht ontdekten zouden, opdat eeuw in eeuw uit het geestelijk bezit der menscheid zou toenemen in betekenis en waardij. Hij heeft, ook afgezien van die heroën en genieën, in het leven der natien zeden en inzettingen, gewoonten en wetten uitgelokt, die dapperheid en moed, burgerzin en zedelijkheid ernst tot ontwikkeling brachten. God heeft uit dit zijn goud al de sieraden gegoten, die Hij bij zichzelf voorgenomen had, en ze voor het oog der bewonderende menscheid ten toon gesteld. En juist door de tegenstelling met die overrijke weelde in het uitwendige leven heeft Hij te armer en te schraller doen uitkomen de innerlijke gebrekkigheid, de geestelijke verlatenheid en het zielsbederf dat ons geslacht inderlijk verwoestte. Zoo is tweerlei doel gelijktijdig bereikt. God heeft zijn eigen wonderwerk, dat in de windselen der schepping besloten lag, in weerwil van Satans boezen toelag, toch uitgebracht; en tegelijkertijd heeft Hij de innerlijke leegte en het diep bederf van het menschelijke hart, te banger doen uitkomen. Zoo is dan ook de »gemeene gratie» er in de eerste plaats om *Godswil* gekomen. Om zijn heerlijkheid en majesteit in het leven der menschen en in het leven der volkeren te toonen. In zijn Besluit lag een historie voor ons geslacht bereid. Die historie van ons geslacht wilde Satan verwijderen. En zie, dank zij de »gemeene gratie», is die historie van ons geslacht er toch gekomen, en gaat nog steeds plechtig en rustig haar volclinding tegemoet. En wel heeft God de Heere tegelijkertijd diezelfde »gemeene gratie» óók ten dienste gesteld van zijn heil-

plan met zijn uitverkorenen, maar ook in dezen deele is dat heil der uitverkorenen slechts tusschenschakel, en blijft de eind-schakel waaraan heel de keten vastligt, altoos weer en altoos eeniglijk de glorie die God voor zich zoekt.

Wil dit nu zeggen, dat alle raadsel daarmee is opgelost, en dat de sluier van voor het diepe Godsmysterie er door is weggeschoven? In het minst niet. Jesus zelf wees als met den vinger op dat ondoorgroendelijk mysterie, toen hij van Judas zeide: *Het ware dien mensch beter geweest, zoo die mensch niet geboren ware geweest.* En nu, wie heeft hem doen geboren worden? Wie heeft tot hem gezegd: »Judas, kom uit»? Was het niet God de Heere zelf? En moet ge niet toestemmen, dat ook Judas door God geschapen was, en dat hij niets anders deed, dan hetgeen te voren beschreven was, dat zou geschieden? Sterker nog, kunt gij u de veroezening der wereld denken zonder een Cajaphas die Jesus veroordeelt, zonder een Judas die hem verraadt, zonder een Pontius Pilatus die hem overgeeft aan den kruisdood, zonder krijgsmachten die zijn heilig hartebloed vloeden doen? En als Jesus dan toch zegt: »Het ware dien mensch beter geweest, zoo hij nooit geboren ware geweest», kan daarmee dan bedoeld zijn, dat Judas zelf verantwoordelijk stond voor zijn eigen geboorte, en schijnt er niet veeleer schier de vraag in te liggen, of God dezen mensch wel had moeten doen geboren worden? Men gevoelt hoe diep deze vraag insnijdt. Immers wat van Judas geldt, geldt van allen die niet ten leven komen, en zoo zet ge onwillekeurig deze vraag van Jesus om in de veel bredere vraag: *Waarom heeft God het geboren worden van al deze verloren menschenkinderen niet voorkomen?* Hij toch is ook hun Schepper, en alleen door zijn Scheppingswil ontvingen ze het aanzijn. Stel dat aan den stam der menscheid alleen die andere kinderen der menschen waren uitgekomen, die ter zaligheid gaan, zou niet de historie der menscheid voor ons doorzichtiger zijn? Dat Abel geboren werd verstaan we, maar waarom schiep God Kain, die Abel doodloog en een geheel verdorven geslacht uit zijn eigen leeden teelde? In die ééne bange, bittere vraag kunt ge dan ook geheel het diepe mysterie waarvoor we hier staan, aantrekken.

Want wel is hierop dan te antwoorden, dat de schepping en het doen geboren worden van de enkele personen niet op zichzelf staat, maar samenhangt met geheel de ordinantie Gods over ons menschelijk geslacht, en dat dit menschelijk geslacht zoo moest, en niet anders kon zijn, krachtens de ordinantie Gods over heel de schepping; maar natuurlijk daarmee is nog *niets* geantwoord, want hiermee wordt het mysterie slechts *verschoven*. Dan toch komt voor de ontweken vraag aanstands deze andere in de plaats te staan: *Waarom heeft God de wereld zóó en niet anders verordeneerd en geschapen?* Ware het dan niet mogelijk geweest een andere wereld te scheppen, waarop Satan geen aanval had kunnen doen, waarin geen zonde had kunnen binnendringen, en die met vasten gang zich uit reïne kiem tot de hoogste heerlijkheid ontplooid had? De pessimisten onzer dagen zoeken ons te overtuigen, dat de bestaande wereld de slechtst denkbare is. Nog in de vorige eeuw poogde een wijsgeer aan te toonen, dat de bestaande wereld de best mogelijke is. En de vraag laat zich niet terugdringen: *Was het scheppen van deze wereld noodzakelijk?* Had geen wereld zonder zonde, dood en verderf kunnen geschapen worden? Ja, waarom Satan geschapen, als God toch wist dat deze eens zoo volheerlijke engel een Satan worden zou?

Hier nu treedt de infralapsarier, of benedictvaldrijver in, die zegt: *Dat is het nu juist, waarom ik de Verkiezing stel als gedaan uit die gevallen menscheid, gelijk God ons als gevallen in zijn eeuwig blik voor zich zag.* En zonder aarzelen stemmen we toe, dat de infralapsarier hiermede een deel der waarheid verdedigt, dat ook wij met alle kracht handhaven. Zelfs voegen we er bij, dat de supralapsariërs niet zelden hun eigen, daartegenover staand stelsel verdedigd hebben op een wijze, waardoor het zedelijk besef, het schuldgevoel en het berouw over de zonde schade leed. En dit mag nooit. Indien er toch één ding op grond van de Heilige Schrift en voor ons eigen consciëntiebewustzijn vaststaat, dan is het wel dit, dat *onzer* de schuld is, dat er geen korrelke in onze schuld is, dat we van ons zelve mogen of kunnen afschuiven, en dat de consciëntie, bovenal dat de door genade verlichte consciëntie God steeds meer als *rechtvaardig* in

zijn verdoemen van alle zonde cert en eerbiedigt. Elke voorstelling alsof schrijver dezes *in dien zin* den ernst van het Infralapsarisme verwierp, is dan ook weinig minder dan theologische laster.

Neen, onze bedenking tegen het Infralapsarisme was van heel anderen aard. Wat wij aanmerkten was, dat we oordeelden tot de voorstanders van dit verouderd stelsel te moeten zeggen: *Wat gij u als doel van uw stelsel voorstelt, wordt er niet mede bereikt.* Gij verkeert in den waan, dat het mysterie in het Godsplan voor u is opgelost, zoo ge stelt, dat God den mensch in zijn eeuwig aanbiik als gevallen voor zich zag, en alstoen uit die gevallen menscheid er enkelen verloor. Maar hiermede vordert ge geen stroobreed. Ge zoudt er mede vorderen, en ge zoudt het raadsel verklaard hebben, indien vaststond dat God deze menscheid, waarvan Hij vooruit zag en wist, dat ze vallen zou, *had moeten scheppen*. Maar juist dit is niet zoo. God staat onder geen noodzakelijkheid. Hij is eeuwiglijk de Vrijmachtige. En als ge dus zegt: »God wist en voorzag, 1°. dat de menscheid vallen zou, en 2°. dat, werd de menscheid alzo geschapen, de stroom van zonde en lijden zou gaan vloeden», dan keert diezelfde vraag van zoo straks onder dezen nieuwen vorm terug: *Waarom heeft God, zoo Hij dit wist, dan deze schepping niet achterwege gelaten, en een geheel andere wereld tot aanzijn geroepen?* Een reeder die wist: *Als ik dit schip met zijn driehonderd koppen laat uitvaren, lijdt het zeker schipbreuk»,* maar er bij dacht: *»Ik zal maatregelen nemen om uit die schipbreuk dertig man bij het leven te houden,»* zou zulk een reeder vrij uitgaan, als hij, in plaats van het schip *niet* uit te zenden, het toch zee liet kiezen? En komt ge zoo ook hier niet voor de vraag te staan: *Indien God dan wist, dat de hoofdeengel een Satan zou worden, en dat Adam zou vallen, en dat zoo vreeslijke, zoo naamloze ellende, ja, dat vloek en dood over de schepping zou komen, had Hij dan, het zij met huiverenden eerbied gezegd, niet schier moeten besluiten, om die wereld niet alzo tot aanzijn te roepen, dien aanstaanden Satan niet te scheppen, en dien zwakken Adam niet te laten geboren worden?* Althans naar de verklaring van Jesus: *Het ware beter geweest indien die Judas, en dus ook die Satan, ja, die Adam niet, tot aanzijn ware gekomen.* En zoo nu gevoelt men terstond, dat de infralapsarier zichzelf misleidt, zoo hij waant dat hij er met zijn stelsel is. Och, neen, ook hij blijft met zijn stelsel voor precies dezelfde ontzettende problemen even verbaasd en even verlegen staan. Althans indien hij de denkracht bezit om door te denken, en den moed om tot op den bodem dezer dingen door te dringen.

En hiermede nu komen we uit bij diezelfde vraag, die de heilige apostel in deze woorden neerschreef: *»Zal ook het maatsel tot dengene, die het gemaakt heeft, zeggen: Waarom hebt gij mij alsoo gemaakt?»* En hiermede is wel niet de vraag opgelost, maar het recht tot het stellen van die vraag bewist en ontkend. Niet, men versta ons wel, alsof ons denken die vraag ontloopen kon, maar omdat elk standpunt blijkt te ontbreken, van waar wij recht tot het stellen van die vraag bezitten zouden. Het antwoord op die vraag ligt te hoog. Ge kunt er niet bij. En al wilden alle genieën der wereld hun talent vereenigen, om op die ontzettende vraag het antwoord te zoeken, ze zouden nooit anders dan stamelen kunnen, en in dat stamelen hun eigen onwetendheid bekennen. Alleen wie zich nederbuigt, en aanbiddt, is hier wijs. De *vrees* des Heeren is het beginsel der wijsheid. Immers, en merk hierop, aan de almachtigheid Gods in zijn scheppingswerk, is, omdat Hij God is, een noodzakelijke grens gesteld; God kan geen goden scheppen. Dat ware geweest zijn eigen Goddijns op te heffen. Zoo moest er dus een tegenstelling, en wel een tegenstelling der ondergeschiktheid, der minderheid, der lagere orde tusschen God zelf en zijn *hoogste schepsel* blijven. Naar dien *beelde* Gods, niet als God, kon het redelijk schepsel worden geschapen. En het is uit deze tegenstelling tusschen God, en tusschen het schepsel als *niet-God*, dat al de bangheid van het gebroken zedelijk leven opkomt. Hier ligt de oplossing van het mysterie, maar een oplossing waarvan we wel de plek en plaats aanwijzen kunnen, dat ze er ligt, maar waarvan we den sluier nooit vermogen weg te schuiven.